

Особливості формування самоконтролю в поведінковій діяльності молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень

В статті розглядаються особливості формування самоконтролю в поведінці учнів початкових класів, що вирізняються низьким рівнем навчальних досягнень.

Ключові слова: самоконтроль, поведінкова діяльність, молодші школярі, низький рівень навчальних досягнень.

В статье рассматриваются особенности формирования самоконтроля в поведении учеников младших классов, которые отличаются низким уровнем учебных достижений.

Ключевые слова: самоконтроль, поведенческая деятельность, младшие ученики, низкий уровень учебных достижений.

Важливим завданням як суспільства, так і психолого-педагогічної практики є формування всебічно розвиненої, внутрішньо вільної, свободоздатної та свідомої особистості, здатної розв'язувати соціальні та економічні проблеми молодшої суверенної держави. Актуальною є реалізація даного завдання вже з перших років навчання дитини у школі, в умовах значного впливу результатів учбової діяльності як провідної на становлення особистості дитини.

Завдяки участі в учбовій діяльності в учня початкових класів з'являється вміння до самоаналізу та оцінювання власних учбових дій, що водночас сприяє становленню рефлексії й елементів самоконтролю як вищої форми саморегулювання поведінкової діяльності [14].

Вивченням різних аспектів розвитку самоконтролю в дітей молодшого шкільного віку займалися такі дослідники, як М.Й. Боришевський, К.П. Мальцева, А.К. Сердюк, Г.О. Собієва, І.І. Чеснокова та ін., однак поза увагою науковців залишилось питання особливостей формування самоконтролю в поведінковій діяльності в учнів з низьким рівнем навчальних досягнень, що й виступило метою наших наукових пошуків.

Під самоконтролем розуміють усвідомлення та оцінку індивідом власних дій, психічних процесів та станів [10].

Водночас, необхідною внутрішньою умовою регуляції поведінки і діяльності, як зазначають І.І. Чеснокова [14] та Т.М. Титаренко [12], виступає самооцінка. За допомогою включення самооцінки до структури мотивації діяльності, особистість здійснює безперервне співвідношення власних можливостей, внутрішніх психологічних резервів з метою та засобами діяльності. Саморегуляцію поведінки здійснює самосвідомість. Під саморегуляцією розуміють процес організації індивідом своєї поведінки з використанням результатів самопізнання та емоційно-ціннісного самоставлення на всіх етапах процесу поведінки, розпочинаючи з мотивації і завершуючи оцінкою результатів.

У відповідності до вищезгаданого розуміння саморегуляції, виділяється два рівня саморегуляції. На першому рівні саморегулювання відбувається управління особистістю протіканням процесу поведінки, безпосередньо, від мотивуючих детермінант до кінцевого результату і його оцінки. На другому рівні розпочинається складна дія самоконтролю, а саме, простеження індивідом всіх ланок регуляції поведінки, взаємозв'язків між ними, внутрішньої логіки, постійний "звіт" особистості перед собою про співвідношення мети, мотиву дії та ходу самої дії; а також планування дії у відповідності до певної мети поведінкового акту.

Водночас, саме в процесі саморегуляції поведінки індивідом в системі "Я та інші" реалізується, на думку І.І. Чеснокової, самоконтроль дій, вчинків, що опираються на власну оцінку зовнішніх виявів таких дій, їх внутрішню мотивацію і суспільну оцінку результату дій. Проте, у самовиховання як специфічну вищу форму саморегуляції особистістю своєї поведінки і діяльності, що невіддільна від відповідного високого рівня зрілості процесів самопізнання й емоційно-ціннісного ставлення до себе, від адекватної та відносно стійкої самооцінки, саморегулювання переходить лише в системі "Я і Я" [14].

У молодшому шкільному віці самоконтроль спершу займає незначне місце, лише згодом поступово перетворюючись на засіб попередження помилок та кращого засвоєння навчального матеріалу, ефективність якого залежить від характеру мотивації учбової діяльності. Процес формування самоконт-

ролю в учнів початкових класів вирізняється тим, що спочатку самоконтроль виступає самостійною формою діяльності, яка є зовнішньою стосовно основного завдання. Згодом, завдяки регулярному виконанню учбових завдань, що потребують використання самоконтролю, такий складний механізм зворотного зв'язку перетворюється у необхідний елемент учбової діяльності, який постійно включений в її виконання [9].

У контексті вивчення особливостей розвитку самоконтролю в дітей молодшого шкільного віку, Г.О. Собієва зауважує, що контроль за правильністю власних дій передбачає оволодіння спеціальними способами здійснення самоконтролю. Серед обов'язкових умов реалізації самоконтролю дослідниця називає: 1) наявність в учнів певного запасу знань та вмінь ним користуватись; 2) представлення учням зразка (еталона) [11]; 3) спонукання до його виконання; умови, за якою постійно повинні стежити вчителі та батьки учнів [5; 11]. Проте, недостатньо лише знати еталон, необхідно вміти ним користуватися, тобто контролювати себе.

Також дослідники звертають увагу на те, що складна дія самоконтролю, елементи якої продовжують розвиватися саме завдяки участі молодшого школяра в процесі навчальної діяльності, поширюється й на інші види діяльності, зокрема, на поведінкову [5; 11].

Так, у більшості учнів початкових класів під час засвоєння правил шкільної поведінки відсутня потреба в довільному самоконтролі, що виявляється у більшості випадків, лише внаслідок дій з боку вчителя. Чинниками вищезгаданих особливостей розвитку самоконтролю є: 1) відсутність навичок здійснення самоконтролю; 2) відсутність внутрішнього спонукання до постійного контролю, власних дій та вчинків. З метою подолання таких недоліків М.Й. Боришевський виокремлює самоконтроль у поведінці як спеціальну дію, наголошуючи на чіткому формуванні вчителем правил поведінки і заданням учнем установки на самоконтроль, забезпеченні дітей засобами наочної фіксації результатів актів поведінки, які контролюються ними і підключення тих, хто навчається, до самоконтролю [3].

Для досягнення проміжної мети нашої наукової статті, а саме – з'ясування характеру взаємозв'язку між самоконтролем в учбовій та поведінковій діяльності, ми організували експери-

ментальне дослідження, в якому взяли участь тридцять учнів других, третіх та четвертих класів спеціалізованої ЗОШ № 5, що характеризуються низьким рівнем навчальних досягнень.

Виявлення рівня розвитку самоконтролю в учбовій діяльності відбувалось за допомогою тесту, зміст якого розкритий в збірнику “Альманах психологічних тестів” [1]. Результати проведеного експериментального дослідження засвідчили, що дві третини досліджуваних учнів початкових класів (66,7%) мають низький рівень розвитку самоконтролю, третина молодших школярів характеризуються середнім рівнем розвитку самоконтролю, і лише 3,3% досліджуваних вирізняються високим рівнем розвитку самоконтролю.

Дослідження рівня розвитку самоконтролю в поведінці проводилось за допомогою методу спостережень на уроках, під час проведення яких був відсутнім контроль з боку вчителя [3; 4]. Внаслідок спостережень з'ясувалось, що більшості школярів (60%) властивий низький рівень самоконтролю в поведінковій діяльності. Такими учнями було допущено найбільше порушень правил поведінки на уроці.

Отримані дані свідчать про відсутність сильних мотивів самоконтролю в значній кількості учнів з низьким та середнім рівнем знань, що виступає чинником зниження рівня самоконтролю в їх поведінковій діяльності. Варто зауважити при цьому, що низький рівень самоконтролю в навчальній діяльності помічено в 66,7% школярів з низьким та середнім рівнями знань, який виступає основним фактором низького рівня навчальних досягнень у 43,3% досліджуваних вказаної категорії. Отримані результати дають підстави зробити висновок про те, що дія самоконтролю, зокрема низький рівень його розвитку в навчальній діяльності як чинника неуспішності, поширюється і на поведінкову діяльність.

Отже, низький рівень самоконтролю в навчальній діяльності молодших школярів виступає чинником низького рівня самоконтролю в поведінковій діяльності, що заслуговує на особливу увагу психологів.

Виявлений зв'язок між самоконтролем в учбовій та поведінковій діяльності молодших школярів породив проблему пошуку шляхів формування самоконтролю в поведінковій діяльності учнів з низьким рівнем навчальних досягнень. Отримані результати призвели до необхідності перевірки впливу

на самоконтроль у поведінковій діяльності засобами формування самоконтролю в учбовій діяльності, що є одним із напрямків навчально-розвивальної роботи. Водночас, метою іншого напрямку такої роботи виступило особистісне зростання дітей молодшого шкільного віку.

Виходячи з цих завдань, на нашу думку, доречно дотримуватись наступної системи навчально-розвивальної роботи з учнями, що характеризуються низьким рівнем навчальних досягнень:

1. Індивідуально-диференційоване навчання школярів з низьким рівнем навчальних досягнень, що зумовлений низьким рівнем розвитку самоконтролю в учбовій діяльності.
2. Система занять, вправ і прийомів, спрямованих на формування позитивного самоствавлення та підвищення рівня самооцінки в учнів з низьким рівнем навчальних досягнень.

Під час проведення індивідуально-диференційованого навчання варто дотримуватись наступних загальних принципів:

1. Створення доброзичливої, підбадьорюючої атмосфери; відмова від натиску, уникнення авторитарних форм взаємодії. Розширення взаємної довіри між вчителем та учнем, між учнем та однокласниками.
2. Розвиток учнів через “зону найближчого розвитку”.
3. Дотримання принципу системності, поступовий перехід від простого до складнішого, зокрема у виборі навчальних завдань.
4. Надання школяреві можливості вибору завдання за ступенем його складності, а також бажання та рівня засвоєння матеріалу.

Для школярів з низьким рівнем розвитку самоконтролю в учбовій діяльності добирались та розроблялись відповідні навчальні завдання, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Так, з метою розвитку уваги та самоконтролю під час роботи з учнями з низьким рівнем навчальних досягнень можуть використовуватись такі прийоми, як: “Хто швидше?”, “Коректура”, “Муха” [8].

Під час індивідуальних занять з такими учнями варто використовувати й метод, розроблений і апробований Ю.З. Гільбухом. Після прослухання оповідання необхідно було виконати

наступні завдання: 1) вибрати з кількох картинок ту, що відображає зміст прослуханого оповідання; 2) придумати заголовок; 3) скласти план оповідання; 4) продумати і розповісти, як можуть розвиватись далі події, описані в оповіданні; 5) придумати інше закінчення оповідання [13].

Також під час проведення уроків вчителі, на нашу думку, мають дотримуватись наступних порад: організувати роботу класу так, щоб кожний учень був готовий виправити помилку однокласника, продовжити читання тексту або ж, для прикладу, продовжити виконання усних вправ.

Формування самоконтролю в навчальній діяльності проводиться в процесі розв'язання навчальних завдань, під час занять в групі продовженого дня, з урахуванням таких загальних принципів: 1) необхідно запам'ятати, що потрібно зробити; 2) дотримуватись відповідних правил для того, щоб правильно виконати завдання.

Водночас, при цьому організовувалась наступна система практичних дій:

- повторити завдання тими учнями, які його добре запам'ятали;
- повторити завдання за тими школярами, які сформулювали його вірно;
- оцінити правильність повтору завдання іншим учнем;
- оцінити, чи вірно виконується завдання, проаналізувавши початок його виконання;
- повторити завдання вголос і перевірити дотримання правил його виконання [6].

У певній послідовності учнів навчають об'єктивно оцінювати отриманий результат. З цією метою попередньо використовується вищеописана система практичних дій. Для прикладу опишемо, як можна формувати елементи самоконтролю на уроках математики. Після виконання вправ на закріплення вивченого матеріалу на наступних уроках учням дається інструкція розв'язувати аналогічні завдання самостійно; водночас один із учнів теж самостійно працює над виконанням аналогічного завдання на дошці, а потім школярам необхідно звірити отримані результати із результатами на дошці, при потребі вказавши на помилки та виправити їх.

Також на уроках математики, на етапі перевірки домашнього завдання, з метою формування самоконтролю можна

запропонувати учням перевірити та оцінити виконання домашніх вправ товаришем по парті.

Метою реалізації другого напрямку навчально-розвивальної роботи є формування позитивного самоствавлення і підвищення рівня самооцінки в молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень.

Необхідною умовою формування позитивного самоствавлення, на думку Р. Бернса [2], є створення сприятливого психологічного клімату в школі, що дозволяє учням відчувати себе в безпеці. Проведення занять у формі тренінгових із дотриманням всіх його принципів призводить, як відомо, не лише до особистісного зростання, але й сприяє поглибленню позитивних взаємин у групі, оволодіння навичками відвертості, прийняття себе та інших. З цією метою успішно використовуються також спеціальні вправи, спрямовані на розвиток позитивного мислення, на формування вміння пишатися своїми успіхами, радіти успіхам товаришів. Ми проводили бесіди, на яких учні намагались розповісти про власні вчинки, ділились думками про те, чи завжди може людина бездоганно виконати яку-небудь справу; також зверталась увага на позитивні якості та недоліки однокласників і, передусім, учнів з високим рівнем навчальних досягнень.

Проведені бесіди сприяють формуванню адекватного ставлення до власних недоліків та позитивних якостей; уявленню про те, що в кожній людині є недоліки.

Для підвищення самооцінки можуть використовуватись підходи, розроблені і апробовані під час роботи з молодшими школярами, що характеризуються низьким рівнем навчальних досягнень [7]. Так, першочергово, у навчальній діяльності значна увага приділяється одноманітним видам діяльності (списування, різноманітні обчислення тощо), що сприяє активній участі учнів з низьким рівнем навчальних досягнень у процесі навчальної діяльності і дозволяє отримувати задоволення від успішного виконання навчальних завдань. Поступово вчителі ускладнюють завдання, навчаючи при цьому учнів володіти раціональними прийомами роботи. Водночас, вчителем схвалюється кожний успіх дитини.

У подальшій роботі вчителям рекомендується використовувати диференційований підхід у навчанні, що передбачає і певну допомогу з боку вчителя. Використання диференційо-

ваних завдань сприяє становленню позитивного мислення в учнів початкових класів з низьким рівнем навчальних досягнень, підвищенню їх самооцінки та дозволяє певною мірою підвищити статус школярів у класі.

Дотримання вищеописаних напрямків роботи сприятиме підвищенню рівня самоконтролю в поведінковій діяльності в учнів початкових класів з низьким рівнем навчальних досягнень.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Більш глибокого вивчення вимагають питання, пов'язані з динамікою розвитку самоконтролю в поведінковій діяльності молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень, що й буде предметом уваги наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Альманах психологических тестов. – М.: “КСП”, 1996. – 400 с.
2. Бернс Р. Развитие “Я-концепции” и воспитание / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Боришевский М.И. Психологические условия формирования самоконтроля в поведении у младших школьников: Автореф. дис...канд. психол. наук: 19. 00. 07/ Апп РСФСР, НИИ психологии. – М., 1966. – 19 с.
4. Долинская Л.В. Психологические особенности самоконтроля поведения подростков: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 1977. – 174 с.
5. Мальцева К.П. Самоконтроль в учебной работе школьников// Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников/ Под ред. Д.Б.Эльконина и В.В.Давыдова. – М.: АПН РСФСР, 1962. – С. 135-223.
6. Отстающие в учении школьники: (Проблемы психического развития)/ Под ред. З.И.Калмыковой, И.Ю.Кулагиной. – М.: Педагогика, 1986. – 208 с.
7. Психологические проблемы неуспеваемости школьников/ Под ред. Н.А.Менчинской. – М.: Педагогика, 1971. – 272 с.
8. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М.: Владос, 1996. – 529 с.
9. Сердюк А.К. Психологические особенности воспитания самоконтроля у учащихся I – III классов в учебной

- работе: Автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07/ Киевск. гос. ун-т им. Т.Г.Шевченко. – К., 1953. – 16 с.
10. Словарь практического психолога/ Сост. С.Ю.Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
 11. Собиева Г.А. Формирование навыков самоконтроля у учащихся начальных классов на уроках русского языка// Вопросы психологии. – 1964. – № 2. – С. 49-56.
 12. Титаренко Т.М. Я – знакомый и узнаваемый. – К.: Рад. шк., 1991. – 240 с.
 13. Учбова діяльність молодшого школяра: діагностика і корекція неблагополучностей/ Гапонов В.П., Гергієвська В.А., Гільбух Ю.З та ін./ За ред. Ю.З.Гільбуха. – К.: фірма “ВІПОЛ”, 1993. – 96 с.
 14. Чеснокова И.И. Проблемы самосознания в психологии. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

This article is devoted to the self-control formation in junior pupils' behaviour which differ by the low level of studying achievements.

Key words: self-control, behavioural activity, junior pupils, low level of studying achievements.

Отримано: 16.10.2008.

УДК 378.147.156: 159.9

В.М. Федорчук

ТРЕНІНГОВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті стисло подана історія виникнення і розвитку феномена тренінгу (соціально-психологічний тренінг), який одержав визнання у широких колах психологів. Обґрунтовано його доцільність як сучасного методу підготовки психологів до консультативної діяльності.

Ключові слова: тренінг, соціально-психологічний тренінг, консультування, уміння, завдання.